

MEER KLASSIEKSTE KLASSIEKERS

EEN HOORCOLLEGE OVER
GROTE GRIEKSE TEKSTEN IN
OORLOGSTIJD

Door Ineke Sluiter

Home Academy

Home Academy Publishers geeft hoorcolleges en lezingen uit op audio-cd. Interessante onderwerpen, van geschiedenis tot natuurwetenschappen, voorgedragen door de meest boeiende sprekers. Zo kunt u kennis opdoen in de auto, in de trein, op de fiets of thuis op de bank.

Kijk verder op WWW.HOME-ACADEMY.NL

Uitgave: Home Academy Publishers
President Kennedylaan 19
2517 JK Den Haag
Postbus 17111
2502 CC Den Haag
Tel: 070 - 3607613
Fax: 070 - 3455199
E: info@home-academy.nl

Deze uitgave is tot stand gekomen i.s.m. **Studium Generale Universiteit Leiden**

Opname: Sandro Ligtenberg (Leiden, maart & april 2009)
Stem inleiding: F.C. van Nispen tot Sevenaer
Muziek: Cok Verweij
Mastering: Frits de Bruijn
Vormgeving: ruth.bos@wxs.nl
Productie en vermenigvuldiging: MediaMotion B.V.

© Copyright 2009 Home Academy Publishers, Den Haag
ISBN 90 8530 040 3
NUR 77

Alle rechten voorbehouden. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden veeleenvoudigd, uitgeleend, verhuurd, uitgezonden, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door (foto)kopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaand schriftelijk toestemming van de uitgever.

Sofisten

Sóphocles

Talthybius

Tartarus

Teiresias

Theseus

Thucydides

Belangrijke groep intellectuelen ten tijde van Socrates. Door Plato van deze misprijzende naam voorzien.

(496-406 v. Chr.) Griekse tragediedichter

Personage in Trojaanse vrouwen: hij is de heraut van de Grieken.

Griekse onderwereld, dodenrijk.

Blinde ziener in Thebe

Mytische koning van Athene.

(5e-4e eeuw v. Chr.) Griekse geschiedschrijver. Zijn Historiën behandelen de Peloponnesische oorlog tot het jaar 411 v. Chr.

Mytiléne	Stad op het eiland Lesbos. Valt af van Athene in 427 v. Chr. Ernstige represailles dreigen. Voorwerp van debat in Atheense volksvergadering.
Neoptólemus	Zoon van Achilles. Krijgt Andromache toegewezen in de Trojaanse vrouwen van Euripides.
Odysseus	Griekse held, bekend uit Homerus. Speelt kwalijke rol in de trilogie van Euripides waartoe ook de <i>Trojaanse vrouwen</i> behoort.
Paris	Trojaanse prins. Velt het 'Parisoordeel', de beslissing over welke godin het mooiste is. Krijgt als beloning van de winnares Helena die hij nog wel moet schaken en veroorzaakt zo de Trojaanse oorlog.
Pericles	Leider van Athene omstreeks het midden van de 5e eeuw v. Chr. Voogd van Alcibiades. Sterft aan de pestepidemie.
Plato	(427-347 v. Chr.) Griekse filosoof. Schrijft dialogen waarin vrijwel steeds zijn leermeester Socrates de hoofdpersoon is.
Pnyx	De heuvel in Athene waar de volksvergadering bijeen kwam.
Polus	Griekse sofist, één van de sprekers in de dialoog <i>Gorgias</i> van Plato.
Polyneices	Zoon van Oedipus. Hij en zijn broer vallen door elkaars hand. Antigone staat erop hem te begraven ondanks officieel verbod.
Polýxena	Dochter van Priamus en Hecuba. Trojaanse prinses. Wordt als mensoffer gedood op het graf van Achilles na afloop van de Trojaanse oorlog.
Poseidon	God van de zee. Beschermgod van de Trojanen.
Príamus	Koning van Troje. Wordt vermoord bij de inname van Troje door de Grieken.
Ridders	Titel van komedie (424 v. Chr.) van Aristophanes waarin Cleon bespot werd.
Socrates	(469-399 v. Chr.) Griekse filosoof; wordt uitvoerig besproken in de hoorcolleges <i>Op zoek naar Socrates</i> (Ineke Sluiter), eveneens verkrijgbaar bij Home Academy, en zou gruwen van de gedachten dat deze colleges te koop zijn.

22

MEER KLASSIEKSTE KLASSIEKERS

Een hoorcollege over grote Griekse teksten in oorlogstijd

Door Ineke Sluiter

Inhoudsopgave

CD I: Vóór de oorlog: Sophocles' *Antigone*

hoofdstuk 1: Athene en Sparta in oorlog	5
hoofdstuk 2: Het conflict van Creon en Antigone	5
hoofdstuk 3: Wie heeft gelijk?	5

CD II: Het recht van de sterkste: Thucydides en Plato

hoofdstuk 4: Macht en rechtvaardigheid in 5e eeuws Athene	6
hoofdstuk 5: Mytilene en Melos: macht of moraal?	6
hoofdstuk 6: Het recht van de sterkste in Plato's <i>Gorgias</i>	6

CD III: Euripides' *Trojaanse Vrouwen*

hoofdstuk 7: Athene in 415 v. Chr.	7
hoofdstuk 8: Trojaanse vrouwen: Hecuba en Cassandra	7
hoofdstuk 9: Trojaanse vrouwen: Andromache en Helena	7

CD IV: Fantasieën over vrede: Aristophanes' *Lysistrata*

hoofdstuk 10: De Antieke Komedie: geïnstitutionaliseerde maatschappijkritiek	8
hoofdstuk 11: Aristophanes tegen Cleon; en dóór naar de <i>Lysistrata</i>	8
hoofdstuk 12: De sex-staking voor de vrede. Literatuur in oorlogstijd.	8

Verantwoording	9
Suggesties voor verdere lectuur	13
FAQ	14
Data, woorden en namen	18

INEKE SLUITER

Prof. dr. Ineke Sluiter studeerde Griekse en Latijnse Taal en Cultuur aan de Vrije Universiteit te Amsterdam, waar ze in 1990 ook promoveerde. Na onderzoekverblijven aan het Center for Hellenic Studies (Harvard) en het Institute for Advanced Study (Princeton) werd zij benoemd tot Associate Professor aan de University of Pennsylvania te Philadelphia. Sinds september 1998 is Ineke Sluiter hoogleraar Griekse taal- en letterkunde in de Faculteit Letteren van de Universiteit Leiden. Zij is

tevens wetenschappelijk directeur van de landelijke onderzoeksschool van classici, OIKOS. Zij schrijft over antieke literatuur en over antieke en moderne ideeën over taal; van grammatica tot vrijheid van meningsuiting.

Eerder verschenen van haar de hoorcolleges *De klassiekste klassiekers* en *Op zoek naar Socrates*.

STUDIUM GENERALE UNIVERSITEIT LEIDEN

Studium Generale Universiteit Leiden organiseert lezingen voor studenten en andere belangstellenden van binnen en buiten de universiteit die over de grenzen van hun vakgebied heen willen kijken.

Voor meer informatie, kijk op:

<http://www.studiumgenerale.leidenuniv.nl>

Diódotos	Personage in de Historiën van Thucydides; neemt deel aan het Mytilene debat. Verder niet bekend.
Dionysia	Theaterfestival ter ere van de god Dionysus. Gehouden in maart in aanwezigheid van de bondgenoten en andere bezoekers in Athene.
Etéocles	Eén van de twee zonen van Oedipus, die hij opvolgt als koning van Thebe. Hij en zijn broer sterven gelijktijdig door elkaars hand.
Eurípides	(ca. 485-406 v. Chr.) Griekse tragedichter
Eurýdice	Echtgenote van Creon in Sophocles' Antigone
Gorgias	Beroemde leraar in de welsprekendheid. Door Plato tot de 'sofisten' gerekend en afgezet tegen Socrates.
Haemon	Zoon van Creon en verloofde van Antigone in Sophocles' Antigone
Hector	Grootste held van de Trojanen. Zoon van Hecuba en Priamus. Echtgenoot van Andromache.
Hécuba	Koningin van Troje. Moeder van Hector. [De Griekse vorm van de naam luidt Hekabe].
Hélena	Echtgenote van Menelaus. Geschaakt door de Trojaanse prins Paris; dat wordt de aanleiding tot de Trojaanse oorlog.
Hera	Godin, echtgenote van oppergod Zeus. Een van de kandidaten in het Parisoordeel.
Hermen	Beeldjes van Hermes op straathoeken en kruisingen. Gevandaliseerd in de aanloop naar de Siciliaanse expeditie (415 v. Chr.).
Hermes	Griekse god van bodes, herauten en dieven
Hymenaeus	Huwelijksgod.
Isméne	Dochter van Oedipus, zuster van Antigone.
Lenaea	Theaterfestival in Athene in jan/feb voor het vaarseizoen begon.
Lesbos	Grieks eiland voor de kust van het huidige Turkije.
Medea	Hoofdfiguur in de gelijknamige tragedie van Eurípides.
Melos	Grieks eilandje (het huidige Milo).
Menelaus	Broer van Agamemnon, echtgenoot van Helena, Griekse aanvoerder in de Trojaanse oorlog.

Namen

Achilles	Griekse held uit de Ilias van Homerus.
Agamémnon	Aanvoerder van het Griekse leger voor Troje. Neemt de Trojaanse prinses Cassandra als concubine mee naar huis. Wordt vermoord door zijn echtgenote Clytaemnestra.
Alcibiades	(ca. 450-kort na 401 v. Chr.) briljante en exuberante Atheense politicus; hoort tot de kring van Socrates.
Andrómache	Echtgenote van de grootste Trojaanse held, Hector. Wordt de krijgsgevangene van Achilles' zoon die haar man Hector gedood heeft.
Antígone	Heldin van de gelijknamige tragedie van Sophocles. Dochter van Oedipus. Negeert het bevel van koning Creon om haar broer onbegraven te laten.
Aristóphanes	ca. 450-ca. 385. Beroemdste komediedichter van klassiek Athene. Vertegenwoordigt de zogenaamde 'Oude Komедie' met veel persoonlijke spot en satire. Schrijver van o.a. <i>Lysistrata</i> .
Astýanax	Zoontje van Hector en Andromache. Wordt als baby vermoord na de inname van Troje.
Athena	Beschermgodin van Athene.
Blépyrus	Komisch personage in Aristophanes <i>Vrouwenparlement (Ecclesiazusae)</i>
Cállicles	Atheense gastheer van de 'sofist' Gorgias in Plato's gelijknamige dialoog. Verdedigt een amoreel 'recht van de sterkste'
Cassáandra	Trojaanse prinses. Niemand gelooft haar voorspellingen, hoewel ze altijd waar zijn
Cleon	Atheense politicus, volgt in 429 v. Chr. Pericles op als meest invloedrijke politicus. Sterft 422/1 v. Chr.
Corcyra	Het moderne Corfu. Toneel van een door Thucydides berucht geworden burgeroorlog (stasis)
Creon	In de Griekse mythologie de opvolger van Oedipus in Thebe. Oom van Antigone en haar grote tegenstander in de tragedie van Sophocles.
Demósthenes	(384-322 v. Chr.) Griekse redenaar

20

SYNOPSIS VAN HET HOORCOLLEGE MEER KLASSIEKSTE KLASSIEKERS

CD I: Vóór de oorlog: Sophocles' *Antigone*

Hoofdstuk 1: Athene en Sparta in oorlog

De bloeitijd van Athene valt samen met de periode van een verwoestende oorlog: de Peloponnesische oorlog tussen Athene en Sparta (eind 5e eeuw v. Chr.). In deze tijd bloeit ook de literatuur. Functies van literatuur in oorlogstijd. Problemen van individu en gemeenschap. Toonaangevend stuk hierover al vóór de oorlog geschreven: Sophocles' *Antigone*. Achtergronden van dat stuk. Uitgangssituatie van het stuk en opening.

Hoofdstuk 2: Het conflict van Creon en Antigone

Het conflict tussen goddelijke wet en wereldlijke wetgeving. Vrije meningsuiting. Individu en staat. Oikos (huis, familie) en polis (gemeenschap, stad, staat). Tirannieke heersers. Het verloop van het stuk.

Hoofdstuk 3: Wie heeft gelijk?

De positie van Creon: staat en tirannie; het staatshoofd als familieman. Karakter. De positie van Antigone. Dissidentie in oorlogstijd. Burgerlijke ongehoorzaamheid. Ode aan de mens.

5

College II: Het recht van de sterkste: Thucydides en Plato

Hoofdstuk 4: Macht en rechtvaardigheid in 5e eeuw Athene

Macht als kernprobleem van Athene. Thucydides en de Historiëën. Thucydides' analyse van de menselijke natuur. Thucydides' analyse van macht. De verhouding tussen veiligheid en idealen. Parallel met het publieke discours in de Verenigde Staten.

Hoofdstuk 5: Mytilene en Melos: macht of moraal?

Opstand in Mytilene. Debat in Athene over het besluit de mannelijke bevolking van Mytilene uit te roeien en de vrouwen en kinderen als slaven te verkopen. Democratie als tirannie? Rechtvaardigheid of eigenbelang.

Onderwerping van de Meliërs – debat tussen de Atheners en de Meliërs over heerschappij, tirannie, nut/(eigen-)belang en rechtvaardigheid. De Atheners propageren cynisch het recht van de sterkste.

Hoofdstuk 6: Het recht van de sterkste in Plato's *Gorgias*

Callicles verwoordt het standpunt van het recht van de sterkste als intellectueel principe. Socrates' bestrijding van dat standpunt. Staat en individu: het principe van rechtvaardigheid als zorg voor de ziel.

411 v. Chr.	Aristophanes' <i>Lysistrata</i>
411 v. Chr.	Oligarchische omwenteling in Athene
404/3 v. Chr.	Einde van de Peloponnesische oorlog tussen Athene en Sparta Democratie afgeschaft. Schrikbewind van De Dertig. Een jaar later nemen de democraten het heft weer in handen.
399 v. Chr.	Proces tegen Socrates en zijn executie.

Griekse woorden

<i>anthrōpos</i>	de mens
<i>deinos</i>	(onzijdig: deion) geducht, vreselijk, indrukwekkend, knap [zie college 1 over Antigone]
<i>dēmos</i>	het volk, de gezamenlijke burgers, ook in negatieve zin gebruikt voor 'het volk' tegenover de aanzienlijke burgers
<i>elpis</i>	hoop
<i>hubris</i>	overmoed, gebrek aan respect voor goden en mensen, zich uitend in brutaal en aanstootgevend gedrag
<i>kosmos</i>	orde
<i>ktēma es aei</i>	'(een) bezit voor altijd': kwalificatie door Thucydides van zijn eigen werk.
<i>nomos</i>	wet, conventie
<i>parrhēsia</i>	vrijuit spreken, vrije meningsuiting
<i>phusis</i>	natuur
<i>proboulos</i>	pré-adviseur (een tijdelijke publieke functie in 411 v. Chr.)
<i>oikos</i>	het huis, de familie-eenheid [zie college 1 over Antigone]
<i>polis</i>	mv: <i>poleis</i> Een (Griekse) stadsstaat, stad, (politieke) gemeenschap
<i>ponēria</i>	sluwe handigheid, 'slechtheid' [zie college 4 over Aristophanes]
<i>sôtēria</i>	redding, behoud
<i>stasis</i>	burgeroorlog
<i>to anthrōpinon</i>	het menselijke [zie college 2 over Thucydides]
<i>turannis</i>	tirannie, dictatuur

vrouwen in Kenia genoeg hadden van het politieke geruzie van hun mannen en dus ... in sexstaking waren gegaan. Ook prostituees waren opgeroepen om mee te doen. De reacties van de mannen varieerden van geamuseerd tot hoogst geïrriteerd. Links en rechts werden vergelijkingen met Aristophanes' *Lysistrata* gemaakt.

Data, woorden, en namen

Data

5e-4e eeuw v. Chr.	'klassieke periode' van de Griekse geschiedenis
469-399 v. Chr.	Socrates
ca. 450-401 v. Chr.	Alcibiades
ca. 447-na 388 v. Chr.	Aristophanes
442/1 v. Chr.	Sophocles' <i>Antigone</i>
431-404 v. Chr.	Peloponnesische oorlog tussen Athene-Sparta. Sparta wint.
431 v. Chr.	Lijkrede van Pericles op de gevallen van het 1e oorlogsjaar
431-429 v. Chr.	Pestepidemie; 429 Pericles sterft
427 v. Chr.	Geboorte van Plato (427-347); oligarchische omwenteling in Mytilene; burgeroorlog op Corcyra; de sofist Gorgias voor het eerst in Athene
425 v. Chr.	Proces van de politicus Cleon tegen de komediedichter Aristophanes
422 v. Chr.	Verwoesting door de Atheners van Torone; inwoners gedood of in slavernij verkocht
421 v. Chr.	Verwoesting door de Atheners van Scione; inwoners gedood of in slavernij verkocht
416 v. Chr.	Verwoesting door de Atheners van Melos; inwoners gedood of in slavernij verkocht.
415-413 v. Chr.	Siciliaanse expeditie
415 v. Chr.	Euripides' <i>Trojaanse Vrouwen</i>

18

College III: Euripides' *Trojaanse Vrouwen*

Hoofdstuk 7: Athene in 415 v. Chr.

De situatie van Athene in 415 v. Chr. Alcibiades. Voorbereidingen van de Siciliaanse expeditie. De Hermen-affaire. Het grote theaterfestival in 415 v. Chr. De drie tragedies die Euripides daar ten tonele voert. Uitgangssituatie van *Trojaanse Vrouwen*.

Hoofdstuk 8: *Trojaanse vrouwen: Hecuba en Cassandra*

Het lot van de vrouwen van Troje na de inname van Troje. Koning-moeder Hecuba. Het lot van Cassandra. Waanzinsscène en profetie: het huwelijk als wapen.

Hoofdstuk 9: *Trojaanse vrouwen: Andromache en Helena*

Andromache en het huwelijk als instrument van conformisme; de dood van Astyanax. Helena: de vrouw als verleidster. Het debat met Hecuba. Literatuur en oorlog.

7

College IV: Fantasieën over vrede: Aristophanes' *Lysistrata*

Hoofdstuk 10: De Antieke Komedie: geïnstitutionaliseerde maatschappijkritiek

De theaterfestivals als 'politieke' aangelegenheid. De komedies van Aristophanes. Onderwerpen ontleend aan de actualiteit. Oorlog en vrede. Persoonlijke spot en satire. Vrije meningsuiting. Het proces van Cleon tegen Aristophanes.

Hoofdstuk 11: Aristophanes tegen Cleon; en dóór naar de *Lysistrata*

De Ridder van Aristophanes (423 v. Chr.): een aanval op Cleon. Kritiek op de democratie. De Wespen van Aristophanes (422 v. Chr.): Cleon als monster, de dichter als held. De *Lysistrata*: hoe moeten de vrouwen Athene redden? Een sex-staking!

Hoofdstuk 12: De sex-staking voor de vrede. Literatuur in oorlogstijd

De redevoering van *Lysistrata*. De gevolgen van de sex-staking. Geen verdediging van het pro-oorlog standpunt. De spiegel van de literatuur. Had Aristophanes een politiek programma?

In de Trojaanse vrouwen komen de Grieken er niet goed vanaf. Hoe kan dat? Zij zijn toch de terechte winnaars van de Trojaanse oorlog?

Ja, de oorlog hebben ze gewonnen, maar vanaf de vroegste epische traditie gaan er dingen ernstig fout bij en na de inname van Troje: moord, verkrachting, plundering van heiligdommen; de Grieken gaan verschrikkelijk de fout in bij deze verhalen rond de Ilioupersis, of de 'verwoesting van Troje'. En ze worden daarvoor ook gestraft. Grote delen van de Griekse vloot wordt bij het terugvaren weggevaagd door storm, Agamemnon wordt vermoord zodra hij terug is, Odysseus zwerft nog tien jaar rond. Het vroegste verhaal van een collectieve Griekse overwinning wordt daarmee meteen ook een waarschuwing tegen overmoed en goddeloosheid.

Heet de koningin van Troje niet 'Hekabe'?

Ja, dat is de Griekse vorm van haar naam. In het Latijn heet ze Hecuba. Beide vormen zijn courant in de secundaire literatuur. Kies maar.

Heeft die zoon van Achilles ook een naam?

Ja, die heet Neoptolemus – maar omdat er al erg veel namen voorkomen in het college over Trojaanse vrouwen dacht ik er wel eentje te kunnen weglaten – het publiek van het Studium Generale dacht er anders over!

Het verhaal van die sexstaking is wel erg onwaarschijnlijk, dat kan toch nooit werken?

Realisme lijkt Aristophanes zelden te hebben gemotiveerd, komisch potentieel des te meer, was mijn antwoord op 28 april 2009. Maar de dag na het Aristophanes college (dus op 29 april 2009) meldden kranten en televisie dat de

als vormen van filosofische fictie. Maar dat neemt niet weg dat ze geplaatst worden in een bepaalde historische context. Plato geeft ook 'aanwijzingen' (soms conflicterend, zoals in de Gorgias), over het moment waarop de conversatie geacht wordt gehouden te zijn. Je mag er dus wel vanuit gaan dat er mensen waren in het laatste stuk van de vijfde eeuw, die er een mening als die van Callicles op na hielden. Met andere woorden: de Gorgias geeft wel een idee van het soort debat dat ook Plato's lezerspubliek geassocieerd zal hebben met de late vijfde eeuw. En aangezien het bestaan van zulke debatten bevestigd wordt door andere bronnen, kun je rustig de Gorgias gebruiken zonder dat je het fictieve karakter van deze precieze dialoog hoeft te ontkennen.

Waarom verandert Hecuba in een hond?

Deze opmerkelijke metamorfose maakte deel uit van het traditionele bestand aan mythische verhalen waaruit de tragediedichters konden putten. Maar vanzelfsprekend kon de nieuwe context van de tragedie wel nieuwe betekenissen suggereren voor zulk traditioneel materiaal. Euripides heeft Hecuba vaker als personage gebruikt, bijvoorbeeld in zijn (gruwelijke) tragedie die haar naam draagt. Er is wel gesuggereerd dat haar transformatie daar mede het morele verval moest uitdragen waarvan zij in die tragedie blijkt geeft. Maar de Grieken dachten bij honden ook aan de trouw ten opzichte van hun huis en hun jongen die zij kenmerkend vonden voor die dieren. En dat past in de tragedie Trojaanse vrouwen ook goed.

Verantwoording

Voor deze colleges is gebruik gemaakt van de volgende vertalingen:

Sophocles, Antigone: Pé Hawinkels, *Drie tragedies* [Sophocles' *Antigone* en *Electra*; Euripides' *Medea*], Baarn: Ambo 1979

Plato, *Verzameld werk*, vertaald door Xaveer de Win; geheel herzien door Jef Ector et al., Baarn: Agora 1999, vijf delen.

Plato, *Verzameld Werk 12*. Gorgias, vert. Mario Molegraaf, Amsterdam: Bert Bakker 2003.

Thucydides, *De Peloponnesische Oorlog*, vert. M.A. Schwartz, Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep 2001.

Euripides, *Trojaanse vrouwen*: Herzberg, Judith, Euripides. *De Vrouwen van Troje*. (Nederlandse bewerking). Leiden 1984.

Aristophanes, *Lysistrata*: Aristofanes: Vrouwenstaking, Vrouwenfeest, Vrouwenpolitiek, vertaald en ingeleid door Hein van Dolen. Amsterdam: Athenaeum-Polak & van Gennep, 1995.

Gesproken voetnoten komen een college niet ten goede. Maar intellectuele schulden moeten erkend worden. Vertalingen heb ik af en toe licht aangepast om ze gemakkelijker als spreektekst te kunnen gebruiken. Ook bij parafraze van langere tekstpassages ben ik soms van een vertaling uitgegaan.

Vakcollega's zullen gemakkelijk herkennen hoeveel ik te danken heb gehad aan de volgende literatuur – noodgedwongen nog steeds een selectie:

Peloponnesische oorlog

Cawkwell, George, *Thucydides and the Peloponnesian War*. London 1997.

Hanson, Victor Davis, *A War Like No Other. How the Athenians and Sparta Fought the Peloponnesian War*. New York 2005.

Heftner, Herbert, *Der oligarchische Umsturz des Jahres 411 v. Chr. und die Herrschaft der Vierhundert in Athen*. Quellenkritische und historische Untersuchungen. Frankfurt a/Main 2001.

Kagan, Donald, *The Peloponnesian War. Athens and Sparta in Savage Conflict 431-404 BC*. London 2003.

Munn, Mark H., *The School of History: Athens in the age of Socrates*. Berkeley: Univ. of California Press 2000

College I

Burton, R.W.B., *The Chorus in Sophocles' Tragedies*. Oxford 1980.

Jebb, R.C., *Sophocles: Plays. Antigone*. Introd. by Ruby Blondell, general editor P.E. Easterling. London 2004 [reprografische herdruk van Jebb's 1900 Antigone].

Griffith, M., *Sophocles: Antigone*. Cambridge 1999.

Oudemans, Th.C.W., en A.P.M.H. Lardinois, *Tragic Ambiguity. Anthropology, Philosophy and Sophocles' Antigone*. Leiden 1987.

Hoe groot was het publiek bij de theaterfestivals in Athene?

In het Dionysus-theater konden waarschijnlijk ruim 14.000 mensen. Met hun tragedies en komedies bereikten de dichters dus werkelijk een massapubliek.

Waren er ook vrouwen in het publiek?

Ja. Het publiek zal overwegend uit mannen hebben bestaan, maar er waren zeker ook veel vrouwen aanwezig in het theater.

Is de mens nou volgens Thucydides van nature slecht of goed?

Helemaal duidelijk is dat niet. Wel is duidelijk dat volgens Thucydides onder bepaalde extreme omstandigheden de mens overwegend en betrouwbaar in moreel verval lijkt te raken. De discussie over de vraag of moraal een 'vernissje' is, een luxe-product dat alleen kan ontstaan wanneer het er eigenlijk niet toe doet, staat tegenwoordig mede in het licht van de evolutietheorie en de daarbij behorende evaluatie van de positie van de mens tegenover de dieren. Onze landgenoot Frans de Waal heeft in twee boeken betoogd dat bouwstenen van de moraal ook bij primaten aangelegd zijn – het hoeft dus niet zo te zijn dat de mens zijn slechte natuur (tijdelijk? Als luxe?) overwint als hij het goede doet; wellicht zijn wij 'van nature goed'. Zie de bibliografie.

De conversatie in de Gorgias is toch niet historisch?

Nee, het is inderdaad verstandiger om de dialogen van Plato op te vatten

FAQ (met dank aan het publiek van de Studium Generale colleges)

In sommige tekstedities van de Antigone staat de passage niet waarin ze zegt dat ze wat ze gedaan heeft nooit zou hebben gedaan voor een kind of een echtgenoot, alleen voor een broer. Hoe zit dat?

De passage waarin Antigone zo'n speciale status aan haar broer toekent lijkt erg op een passage van de geschiedschrijver Herodotus. Daar mag een vrouw één familielid redden en ze kiest haar broer, met dezelfde motivatie van onvervangbaarheid die Antigone ook geeft. Het feit dat een dergelijke passage ook al elders voorkomt en dat het verhaal bij Herodotus logischer lijkt heeft mensen argwanend gemaakt. Heeft een acteur dit stukje misschien gewoon toegevoegd aan de tragedie-tekst zodat hij meer tekst had? Maar eigenlijk is er op grond van de overlevering niet zoveel reden om de tekst te wantrouwen. De echte reden waarom uitgevers dit stukje soms verwijderen is omdat ze precies dat standpunt van Goethe delen: de passage lijkt afbreuk te doen aan het principiële karakter van Antigone's standpunt. Maar dan wordt het een kip-en-ei kwestie. Wie denkt dat Sophocles een totaal rechtlijnige Antigone wilde neerzetten, verwerpt de echtheid van deze passage. Maar het lijkt beter om eerst te kijken of de passage misschien wél goed past – en volgens mij kun je zowel van het standpunt van Creon als over dat van Antigone laten zien dat die niet alleen door onwankelbare overtuigingen zijn ingegeven, maar ook door de persoonlijke omstandigheden van beide personages. Creon heeft de stad iets uit te leggen, Antigone heeft zichzelf iets uit te leggen. Misschien wel zo indrukwekkend ...

Schuyt, Kees, 'Sophocles Antigone: prototype van burgerlijke ongehoorzaamheid?', in: K. Schuyt, *Steunberen van de samenleving. Sociologische Essays*. Amsterdam 2006, 348-362 (eerder verschenen in: *Lampas* 28 (1995), 236-249).

Segal, C.P., 'Sophocles' praise of man and the conflicts of the *Antigone*', *Arion* 3 (1964), p. 46-66.

Steiner, G., *Antigones. How the Antigone legend has endured in western literature, art, and thought*. Oxford 1984.

College II

Over Callicles en vrije meningsuiting:

Raalte, Marlein van, 'Socratic *Parrhêsia* and Its Afterlife in Plato's Laws', in: Ineke Sluiter & Ralph M. Rosen (eds.), *Free Speech in Classical Antiquity*. Leiden: Brill, 2004, 279-312.

Over 'good by nature' (zie FAQ):

Wilson, David Sloan, *Evolution for Everyone. How Darwin's Theory Can Change the Way We Think About Our Lives*. New York, 2007.

Waal, Frans de, *Good natured: the origins of right and wrong in humans and other animals*. Cambridge (MA): Harvard Univ. Press, 1996.

Waal, Frans de, *Primates and Philosophers. How Morality Evolved*. Princeton: Princeton Univ. Press, 2006.

College III

Het verhaal van Roald Dahl 'Genesis and Catastrophe: a True Story', staat in de bundel *Kiss kiss* (1962).

Barlow, Shirley A., *Euripides Trojan Women*. (text, transl., comm.). Warminster 1986.

Burnett, Anne, 'Trojan Women and the Ganymede Ode', *Yale Classical Studies* 25 (1977), p. 291-316

Conacher, D.J., 'The Trojan Women', in: Erich Segal (ed.), *Oxford Readings in Greek Tragedy*. Oxford 1983, 332-339.

Croally, N.T., *Euripidean Polemic. The Trojan Women and the Function of Tragedy*. Cambridge 1994.

Dunn, Francis M., 'Beginning at the end in Euripides' *Trojan Women*', *Rheinisches Museum* 136 (1993), 22-35.

Erp Taalman Kip, M. van, 'Euripides and Melos', *Mnemosyne* 40 (1987), 414-419.

Lloyd, M., 'The Helen Scene in Euripides' *Troades*', *Classical Quarterly* 34 (1984), 303-313.

Poole, Adrian, 'Total disaster: Euripides' *The Trojan Women*', *Arion* 3 (1976), p. 257-87.

Ritoók, Zsigmond, 'Zur Trojanischen Trilogie des Euripides', *Gymnasium* 100 (1993), 109-25.

College IV

Goldhill, Simon, 'The Great Dionysia and Civic Ideology', in: John J. Winkler & Froma Zeitlin (eds.), *Nothing to do with Dionysos? Athenian Drama in its Social Context*. Princeton: Princeton Univ. Press 1992, 97-129.

Goldhill, Simon, *Love, Sex & Tragedy: How the Ancient World Shapes our Lives*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 2004.

Halliwel, Stephen, 'Aischrology, Shame, and Comedy', in: Sluiter & Rose 2004, 115-144.

Henderson, Jeffrey, Aristophanes' *Lysistrata* (ed. w. intr. and comm.). Oxford: Clarendon Press 1987.

Rosen, Ralph M., *Making Mockery: the Poetics of Ancient Satire*. Oxford: Oxford Univ. Press 2007.

Sluiter, Ineke & Ralph M. Rosen, *General Introduction*, in: Sluiter, Ineke & Ralph M. Rosen, *Free Speech in Classical Antiquity*. Leiden: Brill, 2004.

Sommerstein, Alan H., 'Harassing the Satirist: The Alleged Attempts to Prosecute Aristophanes', in: Sluiter & Rosen 2004, 145-174.

Suggesties voor verdere lectuur

Goldhill, Simon, *Love, Sex & Tragedy: How the Ancient World Shapes our Lives*. Chicago: Univ. of Chicago Press, 2004.

Munn, Mark H., *The School of History: Athens in the age of Socrates*. Berkeley: Univ. of California Press 2000.

Ober, Josiah, *Political Dissent in Democratic Athens. Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton and Oxford 1998.

Stone, Geoffrey R., *Perilous Times. Free Speech in Wartime*. From the Sedition Act of 1798 to the War on Terrorism. New York 2004.

Yunis, Harvey, *Taming Democracy. Models of Political Rhetoric in Classical Athens*. New York 1996.